

Ψυχολογική ταυτότητα, εθνική ταυτότητα και ψυχολογική προσαρμογή εφήβων μεταναστών

Βασίλης Παυλόπουλος

Κατερίνα Γεωργαντή

Ηλίας Μπεζεβέγκης

Τομέας Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ανακοίνωση στο συμπόσιο **Συνιστώσες και διαφοροποιητικοί παράγοντες στη διαμόρφωση της εφηβικής ταυτότητας** (πρόεδρος: Ηλίας Μπεζεβέγκης), 2^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Εξελικτικής Ψυχολογίας, Αλεξανδρούπολη, 27-30 Μαΐου 2010

Γενικός σκοπός

- Να κατανοήσουμε τις διεργασίες για τη διαμόρφωση της προσωπικής (ψυχολογικής) και της εθνικής ταυτότητας των εφήβων μεταναστών, καθώς και πώς οι διεργασίες αυτές συνδέονται με το επίπεδο της ψυχολογικής προσαρμογής τους.
- Να συγκεντρώσουμε εμπειρικά δεδομένα για το σχεδιασμό παρεμβάσεων στο σχολικό πλαίσιο και για τη χάραξη πολιτικών με σκοπό την επιτυχή ένταξη των μεταναστών εφήβων.

Μετανάστευση: ελληνική πραγματικότητα

- Ραγδαία μεταβολή από χώρα αποστολής σε χώρα υποδοχής οικονομικών μεταναστών κατά τη δεκαετία του '90.
- Ο αριθμός των μεταναστών πενταπλασιάστηκε μέσα σε 10 χρόνια, μεταξύ 1991-2001.
- Επισήμως, το ποσοστό των μεταναστών υπολογίζεται σε 10% περίπου (7% στην απογραφή πληθυσμού του 2001, ΕΣΥΕ).
- Στα ελληνικά σχολεία φοιτούν περί τις 100.000 παιδιά μεταναστών (Γκότοβος & Μάρκου, 2004).
- Πρόσφατες νομοθετικές ρυθμίσεις κατέστησαν ευκολότερη την απόκτηση ιθαγένειας, ιδιαιτέρως για τους μετανάστες δεύτερης γενιάς.

Μετανάστευση και εφηβεία

- Οι έφηβοι μετανάστες αντιμετωπίζουν τη «διπλή πρόκληση» που συνεπάγονται οι διεργασίες της ανάπτυξης (αναπτυξιακοί στόχοι) και της διαπολιτισμικής επαφής (επιπολιτισμός).
- Σημαντικοί αναπτυξιακοί στόχοι: σχολική επάρκεια, κοινωνική επάρκεια (στενή φιλία, ρομαντικές σχέσεις), διαμόρφωση της ταυτότητας (Masten & Motti-Stefanidi, 2008).
- Σημαντικοί στόχοι του επιπολιτισμού: η πλοήγηση ανάμεσα σε δύο πολιτισμικά πλαίσια, η αντιμετώπιση των δυσκολιών που συνδέονται με τη μετακίνηση (γλωσσική επάρκεια, απουσία υποστηρικτικών δικτύων, χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, κ.ά.) (Sam et al., 2003).

Η ταυτότητα των εφήβων μεταναστών ως διπλή πρόκληση

- Η διαμόρφωση σταθερής εικόνας εαυτού θα συμβάλει στην κινητοποίηση για επίτευξη μελλοντικών στόχων και στη μακροπρόθεσμη επαγγελματική και κοινωνική προσαρμογή.
- Η διαμόρφωση μεικτής εθνικής ταυτότητας συνδυάζει στοιχεία από τη γηγενή κουλτούρα και τη χώρα καταγωγής (Phinney et al., 2001), διαδικασία που παραπέμπει σε πρακτικές εναρμόνισης (Berry et al., 2006).
- Η επίτευξη των αναπτυξιακών και των επιπολιτισμικών στόχων συνδέεται με υψηλό επίπεδο ψυχικής ευεξίας, ενώ ενδεχόμενη αποτυχία υποσκάπτει την προσαρμογή ακόμα και σε επόμενα αναπτυξιακά στάδια (Masten et al., 2006).

Ψυχολογική ταυτότητα

- Το νεαρό άτομο, προκειμένου να νιώσει ολοκληρωμένο, πρέπει να αισθανθεί μια προοδευτική συνέχεια ανάμεσα σε αυτό που ήταν κατά την παιδική ηλικία και σε αυτό που υπόσχεται να γίνει στο μέλλον (Erikson, 1968).
- Στην εφηβεία η ταυτότητα διαμορφώνεται σε συνάρτηση με τον βαθμό που το νεαρό άτομο εξερευνά εναλλακτικές επιλογές και δεσμεύεται σε τομείς όπως το επάγγελμα, οι ρόλοι του φύλου, η θρησκεία, οι διαπροσωπικές σχέσεις (Marcia, 1966, 1980).
 - ✓ Δύο διαστάσεις: εξερεύνηση (E), δέσμευση (Δ)
 - ✓ Τέσσερις μορφές: σύγχυση (-E, -Δ), δοτή ταυτότητα (-E, +Δ), μορατόριουμ (+E, -Δ), κατακτημένη ταυτότητα (+E, +Δ)

Εθνική ταυτότητα

- Η μελέτη της εθνικής ταυτότητας διενεργείται σε τρία θεωρητικά πλαίσια: την προσέγγιση του Erikson (1968), τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel & Turner, 1986) και τα μοντέλα του επιπολιτισμού (Berry, 1980, 2006).
- Από τη σκοπιά της κοινωνικής ψυχολογίας, η εθνική ταυτότητα περιλαμβάνει στοιχεία όπως η αυτοκατηγοριοποίηση, η συμπεριφορική εμπλοκή, η εξερεύνηση, η δέσμευση, οι αξίες και οι στάσεις της εσω-ομάδας (Ashmore et al., 2004).
- Από αναπτυξιακή σκοπιά, η Phinney (1989) περιγράφει τρία στάδια διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας: ανεξερεύνητη, εξερεύνηση, δέσμευση (Phinney, 1989).

Ερευνητικοί στόχοι και υποθέσεις

- Ποιες είναι οι διεργασίες διαμόρφωσης της ταυτότητας στους εφήβους μετανάστες;
 - ✓ Ψυχολογική ταυτότητα: παρόμοια με τους γηγενείς;
 - ✓ Εθνική ταυτότητα: ίσως πιο αναπτυγμένη στους μετανάστες, συγκριτικά με τους γηγενείς (Roberts et al., 1999).
 - ✓ Εθνοτικός αυτοπροσδιορισμός: αναμένεται μετακίνηση της δεύτερης γενιάς προς την ελληνική κουλτούρα (Motti-Stefanidi et al., 2008. Παυλόπουλος & συν., 2009).
- Πώς συνδέονται οι διεργασίες διαμόρφωσης της ταυτότητας με την ψυχολογική προσαρμογή;
 - ✓ Υπόθεση: η ψυχολογική και η εθνική ταυτότητα συμβάλλουν ανεξάρτητα και με θετικό τρόπο στην προσαρμογή (π.χ., Berry et al., 2006. Roberts et al., 1999).

Συμμετέχοντες

N = 683 έφηβοι από 14 περιοχές της Ελλάδας

Εθνικότητα **235** Αλβανικής καταγωγής (από 317 μετανάστες)
448 Έλληνες γηγενείς

Γενιά μεταναστών **143** πρώτη γενιά (Μ.Ο. διαμονής: 10.7 έτη)
92 δεύτερη γενιά (γεννημένοι στην Ελλάδα)

Τάξη φοίτησης **390** Γ' Γυμνασίου (Μ.Ο. ηλικίας: 14.9 έτη)
293 Β' Λυκείου (Μ.Ο. ηλικίας: 16.9 έτη)

Φύλο **327** αγόρια
356 κορίτσια

Μετρήσεις της ταυτότητας και του επιπολιτισμού

- **Ego Identity Process Questionnaire** (Balisteri et al., 1995)
 - ✓ Δέσμευση ψυχολογικής ταυτότητας (16 προτάσεις, $\alpha=.70$)
 - ✓ Εξερεύνηση ψυχολογικής ταυτότητας (16 προτάσεις, $\alpha=.58$)
- **Multigroup Ethnic Identity Measure–R** (Phinney & Ong, 2007)
 - ✓ Δέσμευση εθνικής ταυτότητας (3 προτάσεις, $\alpha=.89$)
 - ✓ Εξερεύνηση εθνικής ταυτότητας (3 προτάσεις, $\alpha=.88$)
 - ✓ Εθνοτικός αυτοπροσδιορισμός (ανοιχτό ερώτημα)
- **Vancouver Index of Acculturation** (Ryder et al., 2000, προσαρμογή)
 - ✓ Εθνοτικός προσανατολισμός (10 προτάσεις, $\alpha=.89$)
 - ✓ Γηγενής προσανατολισμός (10 προτάσεις, $\alpha=.89$)

Μετρήσεις της ψυχολογικής προσαρμογής

- **Κλίμακα Αυτοεκτίμησης** (Rosenberg, 1965)
 - ✓ 10 προτάσεις, $\alpha=.72$
- **Oxford Happiness Questionnaire** (Hills & Argyle, 2002)
 - ✓ 29 προτάσεις, $\alpha=.86$
- **Satisfaction with Life Scale** (Diener et al., 1985)
 - ✓ 5 προτάσεις, $\alpha=.81$
- **Ερωτηματολόγιο Δυνατοτήτων & Δυσκολιών** (Goodman, 1997, προσαρμ. Μπίμπου-Νάκου, Κιοσέογλου & Στογιαννίδου, 2001)
 - ✓ 25 προτάσεις, $\alpha=.68$

Αποτελέσματα I

- Διεργασίες διαμόρφωσης της ψυχολογικής και της εθνικής ταυτότητας των εφήβων μεταναστών: σχέση με δημογραφικούς και επιπολιτισμικούς παράγοντες.

Διαστάσεις της ψυχολογικής ταυτότητας: σύνοψη των ευρημάτων

- Η ψυχολογική ταυτότητα δεν διέφερε ως προς:
 - ✓ την καταγωγή/μετανάστευση
 - ✓ τη γενιά μετανάστευσης
 - ✓ το φύλο
 - ✓ την ηλικία (τάξη φοίτησης)
- Η δέσμευση ήταν υψηλότερη από την εξερεύνηση ($p < .001$) σε όλες τις υπό μελέτη ομάδες. Οι διαστάσεις της ψυχολογικής ταυτότητας δεν σχετίζονταν σημαντικά μεταξύ τους ($r = .02$).
- Οι διαστάσεις της ταυτότητας στον ψυχολογικό και τον εθνικό τομέα συσχετίζονταν θετικά, αν και αδύναμα, μεταξύ τους (εξερεύνηση: $r = .14$, $p < .001$, δέσμευση: $r = .25$, $p < .001$).

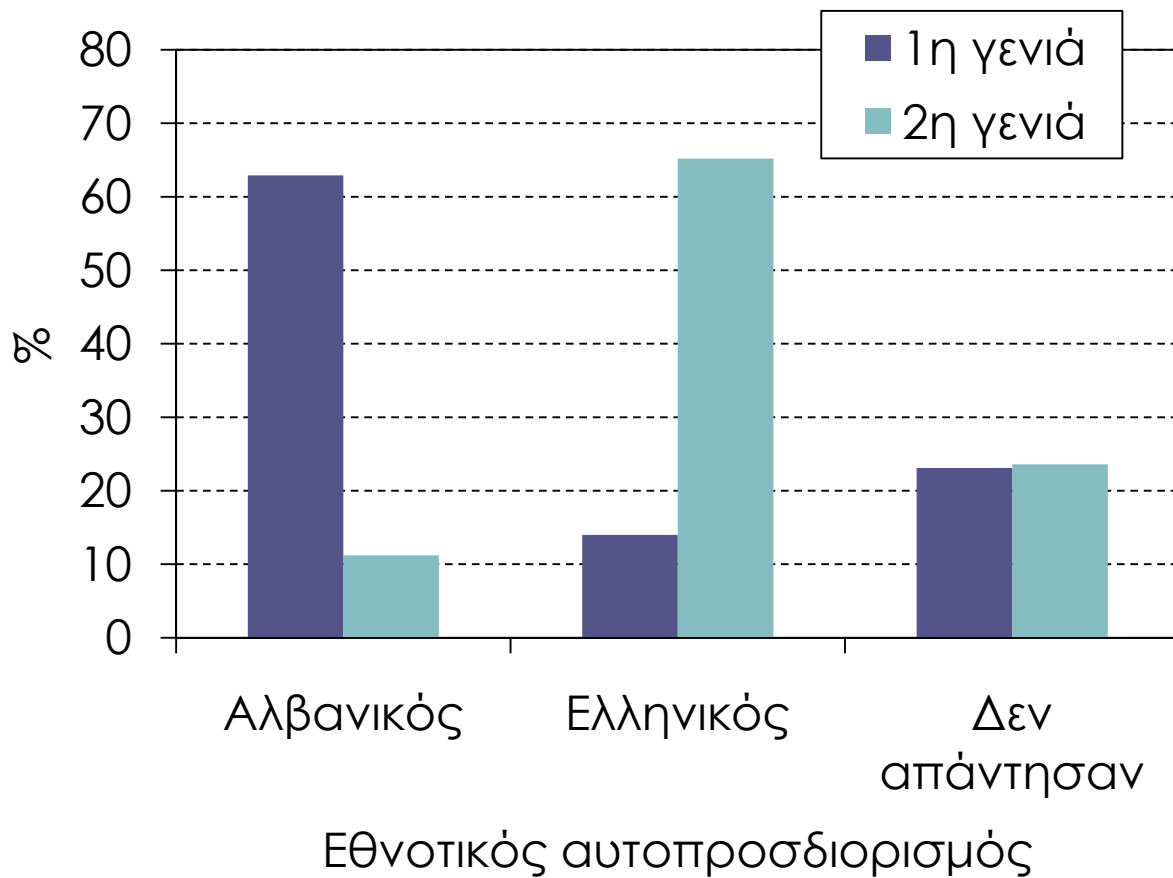
Διαστάσεις της εθνικής ταυτότητας: σύνοψη των ευρημάτων

- Οι διαστάσεις της εθνικής ταυτότητας δεν διέφεραν ως προς:
 - ✓ τη γενιά μετανάστευσης
 - ✓ το φύλο
- Οι πιο νεαροί έφηβοι (Γ' Γυμν.) ανέφεραν υψηλότερο βαθμό δέσμευσης στην εθνική ταυτότητα συγκριτικά με τους πιο μεγάλους σε ηλικία (Β' Λυκ.) ($p=.004$)...
- ...ωστόσο, το εύρημα αυτό ισχύει περισσότερο για τους μετανάστες εφήβους παρά για τους γηγενείς ($p<.002$).

Εθνοτικός αυτοπροσδιορισμός των μεταναστών εφήβων

- Εθνοτικός αυτοπροσδιορισμός:
 - ✓ 43.1% με τη χώρα καταγωγής («Αλβανοί»)
 - ✓ 33.6% με τη χώρα υποδοχής («Έλληνες»)
 - ✓ 23.3% δεν απάντησαν
- Εντοπίστηκαν συστηματικές συσχετίσεις του εθνοτικού αυτοπροσδιορισμού με:
 - ✓ τη γενιά μετανάστευσης (χώρα γέννησης)
 - ✓ το βαθμό δέσμευσης στην εθνική ταυτότητα
 - ✓ τον γηγενή (Ελληνικό) προσανατολισμό

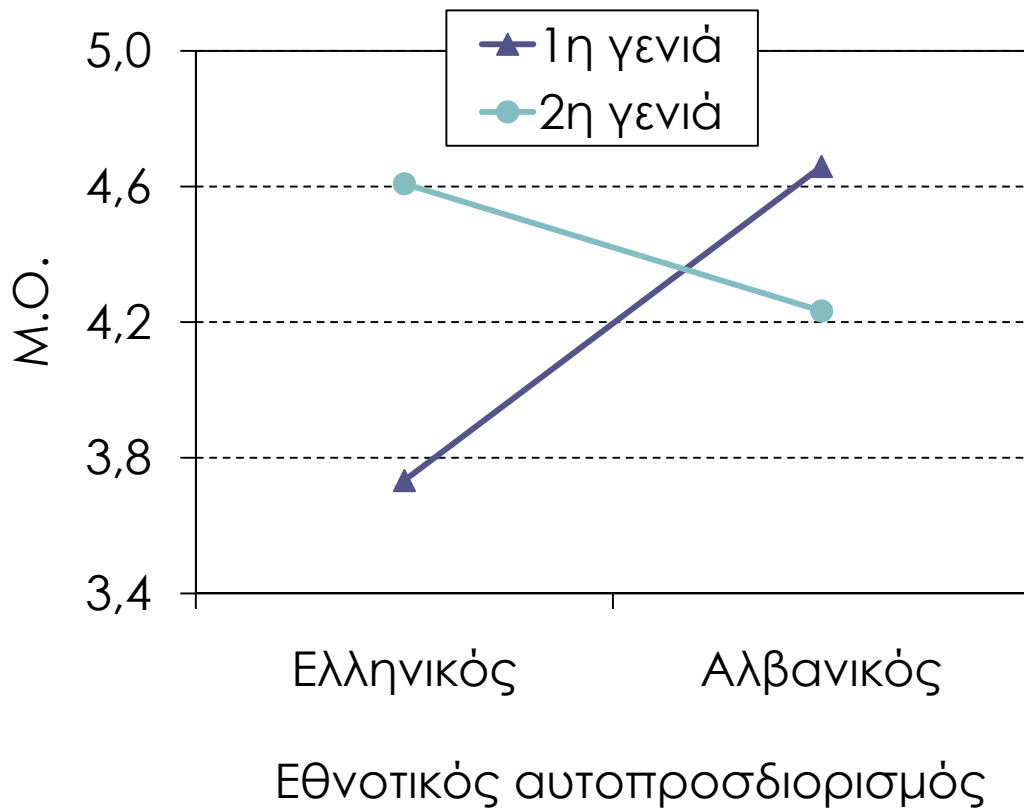
Εθνοτικός αυτοπροσδιορισμός ως προς τη γενιά μετανάστευσης

Παρατηρείται αξιόλογη μετακίνηση της δεύτερης γενιάς εφήβων μεταναστών προς την ελληνική κουλτούρα, ενώ η πρώτη γενιά αυτοπροσδιορίζεται κυρίως με βάση τη χώρα προέλευσης.

$$\chi^2(2, n = 232) = 76.77, p < .001$$

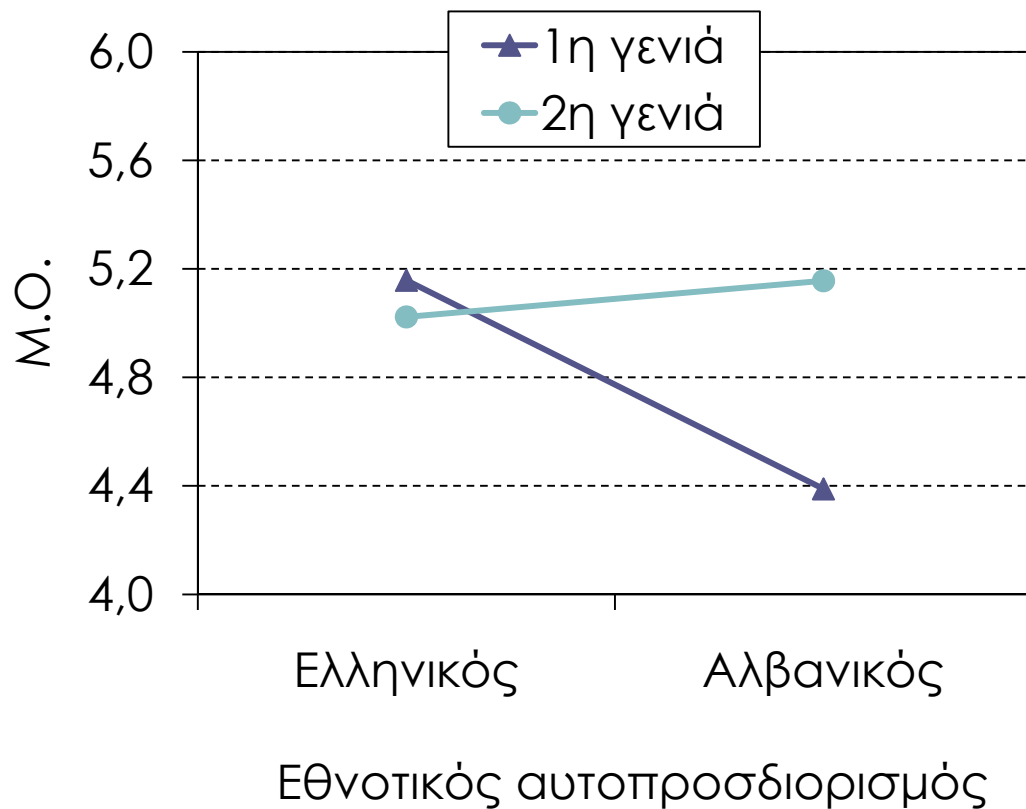
Αλληλεπίδραση του εθνοτικού αυτοπροσδιορισμού και της γενιάς μετανάστευσης πάνω στην επίτευξη εθνικής ταυτότητας

Η δέσμευση στην εθνική ταυτότητα είναι πιο μεγάλη όταν ο εθνοτικός αυτοπροσδιορισμός συμβαδίζει με τη χώρα γέννησης των εφήβων μεταναστών.

$$F(1, 173) = 7.88, p = .006$$

Αλληλεπίδραση του εθνοτικού αυτοπροσδιορισμού και της γενιάς μετανάστευσης πάνω στον γηγενή προσανατολισμό

Ο γηγενής (ελληνικός) προσανατολισμός είναι μεγαλύτερος για τους εφήβους μετανάστες δεύτερης γενιάς, καθώς και για όσους αναφέρουν ελληνικό εθνοτικό αυτοπροσδιορισμό.

$$F(1, 127) = 4.66, p = .033$$

Αποτελέσματα II

- Διασύνδεση των διεργασιών της ταυτότητας με την ψυχολογική προσαρμογή των εφήβων μεταναστών.

Διαστάσεις της ψυχολογικής προσαρμογής: σύνοψη των ευρημάτων

- Η αυτοεκτίμηση, η υποκειμενική ευτυχία και τα ψυχολογικά συμπτώματα δεν διέφεραν ως προς:
 - ✓ την καταγωγή/μετανάστευση
 - ✓ τη γενιά μετανάστευσης
 - ✓ το φύλο
 - ✓ την ηλικία (τάξη φοίτησης)
- Η αυτοεκτίμηση εμφάνισε υψηλή συνάφεια με την υποκειμενική ευτυχία ($r=.65$).
- Τα ψυχολογικά συμπτώματα είχαν αρνητικά συνάφεια με την αυτοεκτίμηση ($r=-.38$) και την υποκειμενική ευτυχία ($r=-.56$).

Ιεραρχική πολλαπλή παλινδρόμηση για τη στατιστική πρόβλεψη της ψυχολογικής προσαρμογής: μοντέλα

Συνολικό δείγμα	Μετανάστες έφηβοι
1) φύλο, ηλικία	1) φύλο, ηλικία
2) μετανάστευση	2) Γενιά μετανάστευσης
3) ψυχολογική ταυτότητα	3) ψυχολογική ταυτότητα
	4) εθνοτικός αυτοπροσδιορισμός
4) εθνική ταυτότητα	5) εθνική ταυτότητα
	6) επιπολιτισμός
5) μετανάστευση X εθνική ταυτότητα	7) εθνοτικός αυτοπροσδιορισμός X εθνική ταυτότητα

εξαρτημένες μεταβλητές:

αυτοεκτίμηση, υποκειμενική ευτυχία, ψυχολογικά συμπτώματα

Προβλεπτικοί παράγοντες της ψυχολογικής προσαρμογής (συνολικό δείγμα εφήβων)

Αυτοεκτίμηση (συνολικό $R^2 = .11$)	Υποκειμ. ευτυχία (συνολικό $R^2 = .14$)	Ψυχολ. συμπτώματα (συνολικό $R^2 = .09$)
		ηλικία ($\beta = +.08^*$)
EIPQ δέσμευση ($\beta = +.23^{***}$)	EIPQ δέσμευση ($\beta = +.21^{***}$)	EIPQ δέσμευση ($\beta = -.10^*$)
	EIPQ εξερεύνηση ($\beta = -.14^{***}$)	EIPQ εξερεύνηση ($\beta = +.21^{***}$)
MEIM-R δέσμευση ($\beta = +.13^{***}$)	MEIM-R δέσμευση ($\beta = +.13^{**}$)	
	MEIM-R εξερεύνηση ($\beta = +.12^*$)	MEIM-R εξερεύνηση ($\beta = -.10^*$)

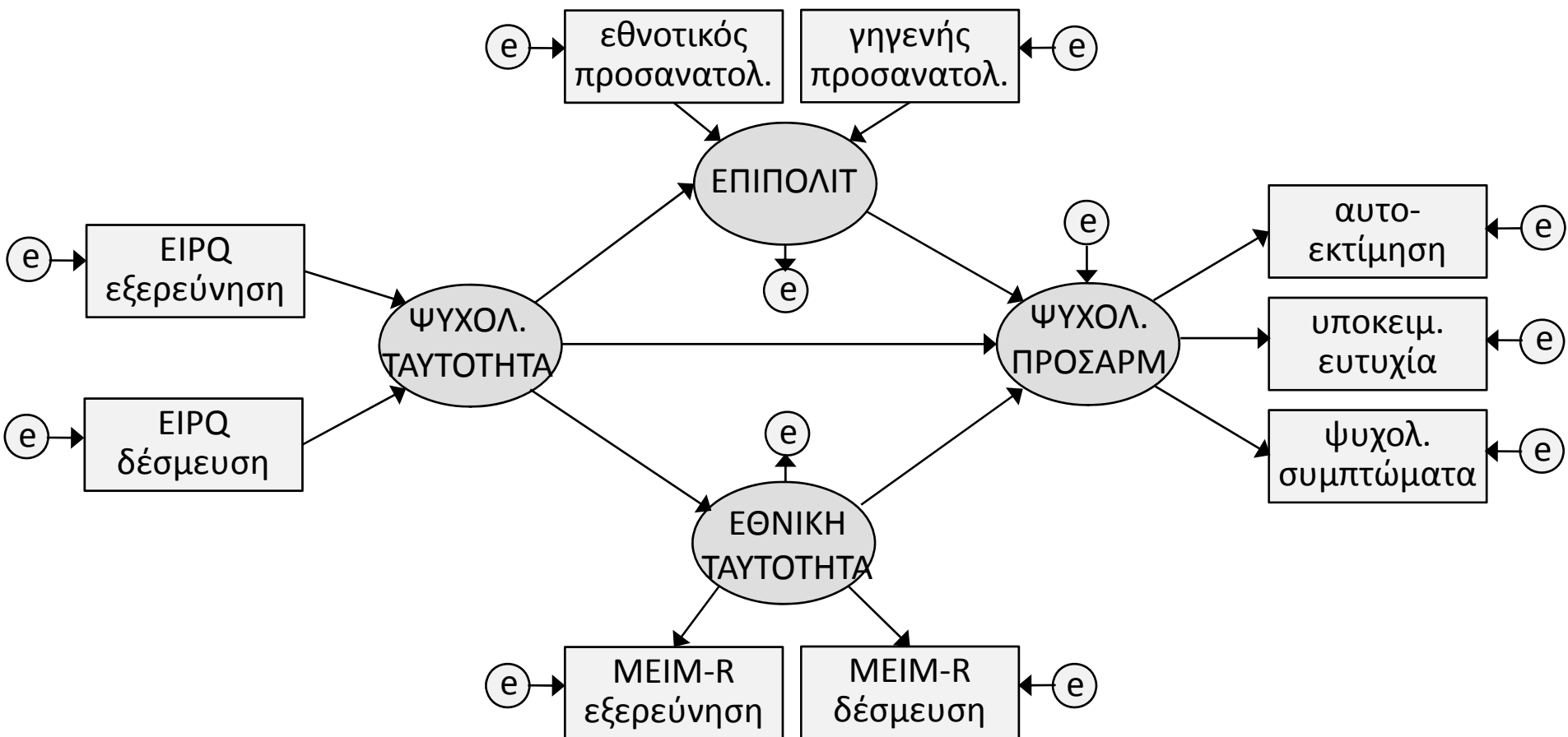
* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Προβλεπτικοί παράγοντες της ψυχολογικής προσαρμογής (μετανάστες έφηβοι)

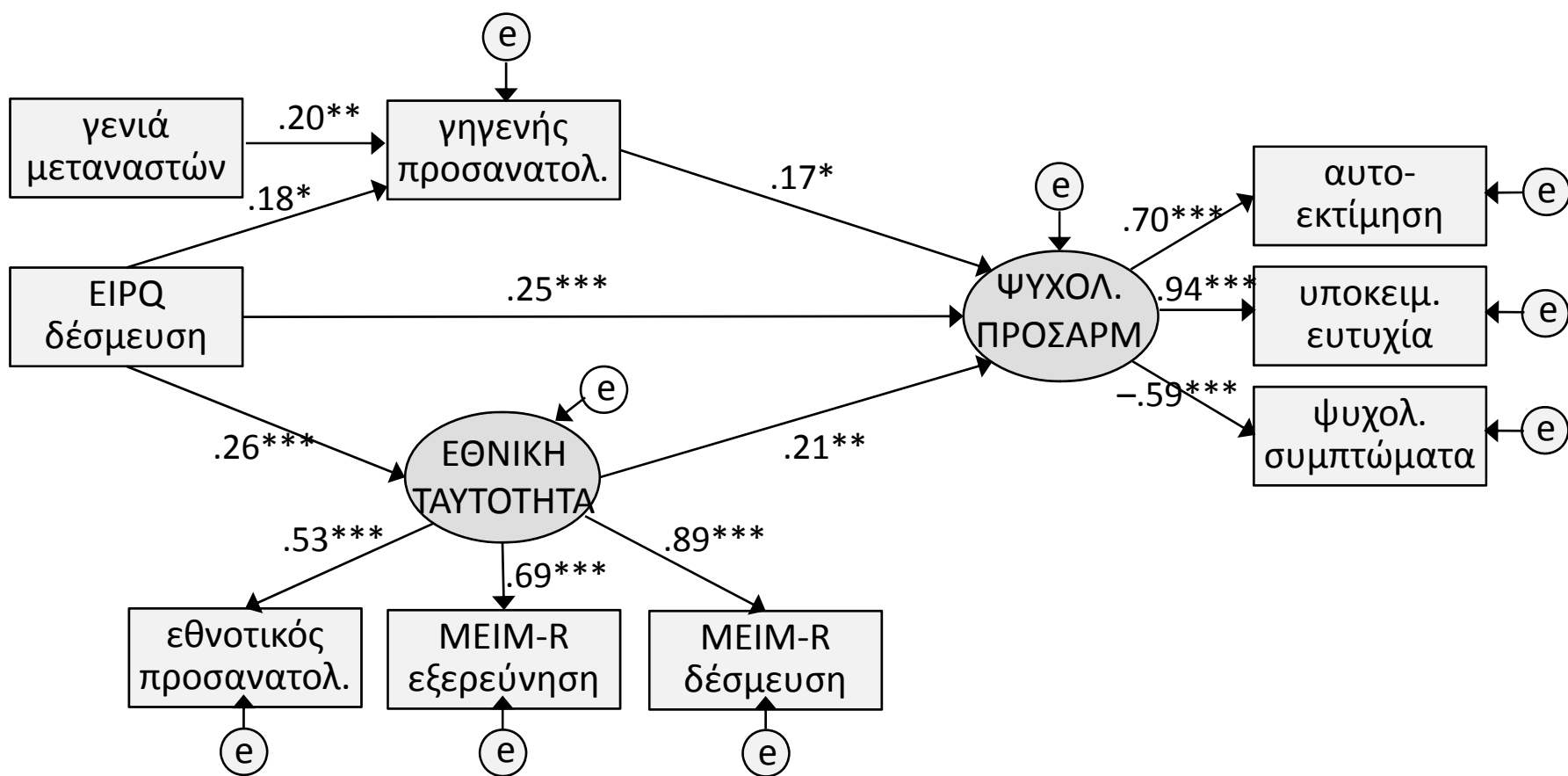
Αυτοεκτίμηση (συνολικό $R^2 = .24$)	Υποκειμ. ευτυχία (συνολικό $R^2 = .18$)	Ψυχολ. συμπτώματα (συνολικό $R^2 = .11$)
ΕΙΡQ δέσμευση ($\beta = +.17^*$)	ΕΙΡQ δέσμευση ($\beta = +.23^{**}$)	ΕΙΡQ δέσμευση ($\beta = -.17^*$)
		ΕΙΡQ εξερεύνηση ($\beta = +.24^{**}$)
Γηγενής προσαν/σμός ($\beta = +.35^{***}$)	Γηγενής προσαν/σμός ($\beta = +.20^*$)	

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Υποθετικό δομικό μοντέλο για τις σχέσεις μεταξύ ψυχολογικής ταυτότητας, εθνικής ταυτότητας, επιπολιτισμού και ψυχολογικής προσαρμογής

Τροποποιημένο δομικό μοντέλο για τις σχέσεις ψυχολογικής ταυτότητας, εθνικής ταυτότητας, επιπολιτισμού και ψυχολογικής προσαρμογής

$\chi^2=26.33, df=19, p=.121, CFI=.98, RMSEA=.041$

Συζήτηση και συμπεράσματα

- Έμφαση στις ομοιότητες μεταξύ των μεταναστών και των γηγενών εφήβων, παρά στις διαφορές.
 - ☞ Η εκπαίδευση ως κανονιστικός παράγοντας κοινωνικοποίησης στη διπλή πρόκληση της ανάπτυξης και του επιπολιτισμού (Fuligni, 1997. Motti-Stefanidi et al., in press).
- Οι έφηβοι μετανάστες δεύτερης γενιάς έτειναν να ταυτίζονται μάλλον με τη γηγενή (ελληνική) κουλτούρα.
 - ☞ Πιθανές αφομοιωτικές πιέσεις στο σχολικό πλαίσιο (Berry, 2006), ιδιαιτέρως στην Ελλάδα (Paleologou, 2004)...
 - ☞ ...ωστόσο, ο εθνοτικός αυτοπροσδιορισμός δεν φάνηκε να συνδέεται ευθέως με την ψυχολογική προσαρμογή.

Συζήτηση και συμπεράσματα

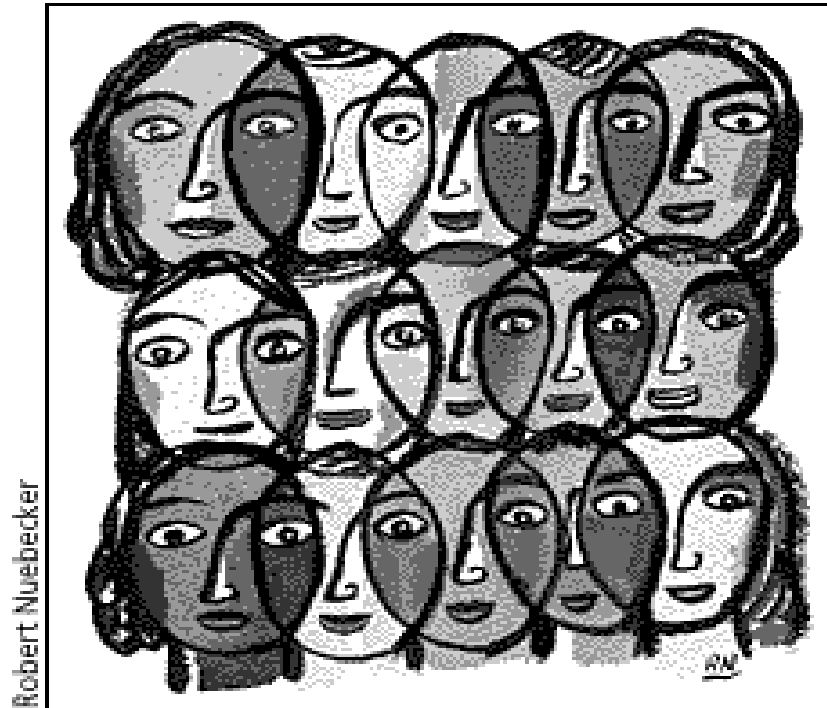
- Αντίθετα με τον εθνοτικό αυτοπροσδιορισμό, οι διαστάσεις της εθνικής ταυτότητας (ιδιαίτερως, η δέσμευση) συνέβαλαν θετικά στην ψυχολογική προσαρμογή των μεταναστών εφήβων.
- Το εύρημα αυτό ήταν ανεξάρτητο του προσανατολισμού προς την ελληνική κουλτούρα, που επίσης συνδέθηκε θετικά με το επίπεδο της ψυχολογικής προσαρμογής.
- ☞ Σε συμφωνία με προηγούμενες μελέτες (π.χ. Berry et al., 2006. Roberts et al., 1999), τα ευρήματα αυτά δηλώνουν ότι οι πολιτικές ένταξης των μεταναστών μαθητών είναι σκόπιμο να επικεντρωθούν σε πρακτικές εναρμόνισης μάλλον, παρά αφομοίωσης (Παυλόπουλος & συν., 2009).

Συζήτηση και συμπεράσματα

- Εντοπίστηκε διαφορετική επίδραση της εξερεύνησης ταυτότητας στην ψυχολογική προσαρμογή: αρνητική σε ψυχολογικό επίπεδο και θετική σε επίπεδο εθνικής ομάδας (βλ. επίσης Schwartz et al., 2009).
- Επιπλέον, η εξερεύνηση της ψυχολογικής ταυτότητας δεν είχε συνάφεια με τη δέσμευση, ενώ η εξερεύνηση της εθνικής ταυτότητας είχε ισχυρή συνάφεια με τη δέσμευση.
 - ☞ Ως μέρος της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel & Turner, 1986), η εξερεύνηση της εθνικής ταυτότητας ίσως να λειτουργεί προστατευτικά για την αυτοεκτίμηση. Ενώ η εξερεύνηση της ψυχολογικής ταυτότητας θεωρείται ενδεχομένως απειλητική προς το εγώ εμπειρία.

Περιορισμοί και προτάσεις

- Διαπιστώνεται εντυπωσιακά φτωχή ερευνητική παραγωγή όσον αφορά τις σχέσεις μεταξύ ψυχολογικής και εθνικής ταυτότητας (Schwartz et al., 2008). Είναι σκόπιμο να μελετηθεί η ταύτιση με περισσότερες από μία εθνικές ομάδες (μεικτή εθνική ταυτότητα) σε συνάρτηση με τις στρατηγικές επιπολιτισμού.
- Δεν μπορούν να μελετηθούν αιτιώδεις σχέσεις με συναφειακές έρευνες. Ανάγκη για διαχρονικά στοιχεία.
- Η γενίκευση των ευρημάτων πρέπει να γίνει με προσοχή καθώς τα ποιοτικά στοιχεία της εθνικής ταυτότητας μεταναστών από διαφορετικές χώρες προέλευσης ενδέχεται να καθιστούν τις ποσοτικές συγκρίσεις παρακινδυνευμένες.

Ευχαριστώ για την προσοχή σας!

vpavlop@psych.uoa.gr

kgeorganti@hotmail.com

ebesev@psych.uoa.gr

Βιβλιογραφία

- Ashmore, R., Deaux, K., & McLaughlin-Volpe, T. (2004). An organizing framework for collective identity: Articulation and significance of multidimensionality. *Psychological Bulletin*, 130, 80-114.
- Balistreri, E., Busch-Rossnagel, N. A., & Geisinger, K. F. (1995). Development and preliminary validation of the Ego Identity Process Questionnaire. *Journal of Adolescence*, 18, 179-192.
- Berry, J. W. (1980). Acculturation as varieties of adaptation. In A. Padilla (Ed.), *Acculturation: Theory, models and some new findings* (pp. 9-25). Boulder, CO: Westview.
- Berry, J. W. (2006). Contexts of acculturation. In D. L. Sam & J. W. Berry (Eds.), *The Cambridge handbook of acculturation psychology* (pp. 27-42). Cambridge: Cambridge University Press.
- Berry, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L., & Vedder, P. (2006). Immigrant youth: Acculturation, identity, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 55(3), 303-332.
- Γκότοβος, Α., & Μάρκου, Π. (2004). *Παλινοστούντες και αλλοδαποί μαθητές στην Ελληνική εκπαίδευση*. Αθήνα: Ινστιτούτο Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: W. W. Norton & Company, Inc.
- Fuligni, A. J. (1997). The academic achievement of adolescents from immigrant families. The role of family background, attitudes and behavior. *Child Development*, 68, 261-273.
- Goodman, R. (1997). The strengths and difficulties questionnaire: A research note. *Journal of Child Psychology, Psychiatry and Allied Disciplines*, 38(5), 581-586.
- Hills, P., & Argyle, M. (2002). The Oxford Happiness Questionnaire: A compact scale for the measurement of psychological well-being. *Personality and Individual Differences*, 33(7), 1073-1082.
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego identity status. *Journal of Personality and Social Development*, 3, 551-558.
- Marcia, J. E. (1980). Identity in adolescence. In J. Adelson (Ed.), *Handbook of adolescent psychology* (pp. 159-187). New York: Wiley.
- Masten, A., Burt, K., & Coatsworth, J. (2006). Competence and psychopathology in development. In D. Cicchetti, & D. Cohen (Eds.), *Developmental psychopathology. Vol. 3: Risk, disorder, and adaptation* (2nd ed., pp. 696-738). New York, NY: John Wiley and Sons.
- Masten, A., & Motti-Stefanidi, F. (2008). Understanding and promoting resilience in children: Promotive and protective processes in schools. In T. B. Gutkin & C. R. Reynolds (Eds.), *The handbook of school psychology* (4th ed., pp. 721-738). New York: Wiley.

Βιβλιογραφία

- Motti-Stefanidi, F., Berry, J., Chrysoschoou, X., Sam, D. L., & Phinney, J. (in preparation). *Positive immigrant youth adaptation in context: Developmental, acculturation, and social psychological perspectives.*
- Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., Obradović, J., & Masten, A. (2008). Acculturation and adaptation of immigrant adolescents in Greek urban schools. *International Journal of Psychology, 43*(1), 45-58.
- Μπίμπου-Νάκου, Ι., Κιοσέογλου, Γ., & Στογιαννίδου, Α. (2001). Δυνατότητες και δυσκολίες παιδιών σχολικής ηλικίας στο οικογενειακό και σχολικό περιβάλλον. *Ψυχολογία, 8*(4), 506-525.
- Paleologou, N. (2004). Intercultural education and practice in Greece: Needs for bilingual intercultural programmes. *Intercultural Education, 15*(3), 317-329.
- Παυλόπουλος, Β., Ντάλλα, Μ., Καλογήρου, Σ., Θεοδώρου, Ρ., Μαρκούση, Δ., & Μόττη-Στεφανίδη, Φ. (2009). Επιπολιτισμός και προσαρμογή μεταναστών εφήβων στο σχολικό πλαίσιο. *Ψυχολογία, 16*(3), 400-421.
- Phinney, J. S. (1989). Stages of ethnic identity development in minority group adolescents. *Journal of Early adolescence, 9*, 34-49.
- Phinney, J. S., Horenczyk, G., Liebkind, K., & Vedder, P. (2001). Ethnic identity, immigration, and well-being: An interactional perspective. *Journal of Social Issues, 57*(3), 493-510.
- Phinney, J. S., & Ong, A. D. (2007). Conceptualization and measurement of ethnic identity: Current status and future directions. *Journal of Counseling Psychology, 54*(3), 271-281.
- Roberts, R. E., Phinney, J. S., Mase, L. C., Chen, Y. R., Roberts, C. R., & Romero, A. (1999). The structure of ethnic identity of young adolescents from diverse ethnocultural groups. *Journal of Early Adolescence, 19*(3), 301-322.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Ryder, A. G., Alden L. E., & Paulhus, D. L. (2000). Is acculturation unidimensional or bidimensional? A head to head comparison in the prediction of personality, self-identify, and adjustment. *Journal of Personality and Social Psychology, 79*, 49-65.
- Schwartz, S. J., Zamboanga, B. L., & Weisskirch, R. S. (2008). Broadening the study of the self: Integrating the study of personal identity and cultural identity. *Social and Personality Psychology Compass, 2*, 635-651.
- Schwartz, S. J., Zamboanga, B. L., Weisskirch, R. S., & Rodriguez, L. (2009). The relationships of personal and ethnic identity exploration to indices of adaptive and maladaptive psychosocial functioning. *International Journal of Behavioral Development, 33*, 131-144.
- Tajfel, H., & Turner, J. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (pp. 7-24). Chicago, IL: Nelson-Hall.